

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

**MİLLETLERARASI HOCA AHMET YESEVÎ
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
(26-29 Mayıs 1993)**

Yayına Hazırlayanlar

Doç.Dr.Abdülkadir YUVALI
Yrd.Doç.Dr.Mustafa ARGUNŞAH
Doç.Dr.Ali AKTAN

Kayseri 1993

DİVÂN-I HİKMET'E YENİ BİR BAKIŞ

Prof.Dr.Meserret DİRİÖZ*

Birkaç sene önce, dergi sâhibi bir arkadaşımızın, benden, Ahmed Yesevî mevzu'unda bir makale istemesi üzerine kendisine müsbet cevap vermişim. Çünkü, edebiyat kitaplarında geniş yer alan Divân-ı Hikmet şâirini, hepimiz çok iyi tanıyorduk:

Hoca Ahmed Yesevî, kurduğu ve kurdurduğu tekkeler, yetiştirdiği müşşidler ve alp-erenler vâsıtasıyla, Ortaasya ve Volga havâlisindeki geniş topraklarda yaşayan Türkler arasında, Müslümanlığı yayan veya kuvvetlendiren büyük bir din ve imân adamı idi. O, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli'yi fetheden kuvvetlerin başında bulunan Horasan Erleri'nin ma'nevî atası idi. Onun, *hikmet* adı verilen şiirleri, dört bir yanı tutmuş, böylece de, yeni bir şiir tarzının müessisi olmuştu. Nitekim bizim Yunus Emre, onun Anadolu'da yetişen bir uzantısı sayılırdı.

Ancak, bütün bu bilgilere rağmen ben, o yazıyı yazmak istediğimde, kendimi büyük bir boşlukta hissetmişim. Her nedense, edebiyat tarihimizin hangi mes'elesine, hangi şahsiyetine el atarsak atalım, o alanda çalışılmış olsa bile, yine de kendimizi, muazzam meçhuller içinde bulduğumuz muhakkaktır.

Bilindiği gibi, Ahmed Yesevî konusunu ilk def'a ele alan, değerli edebiyat tarihçimiz büyük âlim Prof.Dr.Fuad Köprülü'dür. O, yıllarca bu mevzu üzerinde çalışmış ve bu yoldaki mesâîlerinin meyvesini ilim âleminin istifâdesine sunmuştur.

Köprülü'nün mühim teşhislerinden birisi, Ahmed Yesevî'den bize intikal ettiği söylenen *Divân-ı Hikmet* adlı kitapta bulunan şiirlerin, Ahmed Yesevî'nin olmadığı keyfiyetidir. Fuad Köprülü Hocamız, açık açık, bu şiirlerin, Ahmed Yesevî'ye âit olamayacağını, daha ilk bakışta anlaşılabilirliğini söylemektedir⁽¹⁾. Yâni, demek oluyor ki, bugün, Ahmed Yesevî'nin kaleminden çıkmıştır diyebileceğimiz, bir tek şiir bile elimizde bulunmamaktadır. O halde, nasıl oluyor da, onun şiirleri ve şâirliği üzerinde yazılar yazıp, kitaplar çıkartabiliyoruz? Bu soru, sanki kendisine sorulmuş gibi, merhum Köprülü şunları söylüyor:

"Bugün, *Divân-ı Hikmet* nüshalarındaki manzûmelerden hiçbiri, Ahmed Yesevî'ye âit olmasa bile, şurası muhakkaktır ki, bu büyük sūfî, halk edebiyatı şekilleri ile, Türkçe hikmetler yazmış ve ondan sonra, Yesevî şâirleri arasında bu yolda manzûmeler yazmak, mukaddes bir an'ane olmuştur. Bu bakımdan, bugün elimizde bulunan hikmetlerin, esâsen, Ahmed Yesevî'ye âit olmamakla beraber, tabî'i dil bakımından değil, fakat, şekil ve rûh itibâriyle onların, asıl Yesevî'ye âit olanlardan farksız olacağına hüküm edebiliriz."⁽²⁾

Köprülü, bu mutâla'alarını, şu satırlarla, daha kat'i bir hükme bağlıyor:

"İşte bundan dolayı, *hikmet* adı verilen bu tasavvufî-ahlâkî şiir nev'i vasıtasıyla, Ahmed Yesevî'nin edebî şahsiyetini ve telkin ettiği ideolojiyi-hattâ takribî bir mâhiyette

*Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

de olsa- az çok anlamak kabildir." (3)

Her ne kadar merhum Hocamız, *az çok anlamak kabildir* diyorsa da, bunu anlamak maalesef benim için kabil değildir. Çünkü; bize intikal etmemiş, elimize geçmemiş mevhum şiirler üzerinde, bir faraziyyeye dayanarak nasıl konuşulabilir, edebî şahsiyetten nasıl bahs edilebilir? Helc, kesinlikle: *Bugün elde mevcut yazma ve basma Divân-ı Hikmet nüshaları, en sathî bir tarzda tedkik edilince, bu manzûmelerin, muhtelif Yesevî dervişlerine âit olduğu derhâl anlaşılır* (4) hükmüne vardıktan sonra...

Tabî'dir ki, Divân-ı Hikmet'teki şiirlerin, o devrin havasını, hattâ Ahmed Yesevî'nin ideolojisinin izlerini taşıması başkadır; onun edebî şahsiyetini aks ettirmesi başkadır. Birinci fikre iştirak etmek mümkündür. Fakat, ikinciye katılmak, gerçekten de bana imkânsız görünmektedir.

Bana göre, edebiyat, metinle vardır. Metin yoksa, edebiyat da mevcut değildir.

Gelelim başka bir konuya:

Eğer çok dikkatli bir şekilde okunacak olursa, Divân-ı Hikmet'in, sonradan yazılmış bazı eklemelerin dışında, bir divân veyâ şiir mecmu'ası değil, manzum bir menâkıb-nâme olduğu anlaşılır.

Bilmem dikkat ettiniz mi?

Ahmed Yesevî'den bahs eden kaynakların hiçbirisinde, onun Divân'ının veyâ Divân-ı Hikmet adlı bir eserinin bulunduğu dâir, bir kayıt, bir iz ve bir işaret yoktur. Ayrıca, benim tesbit edebildiğim en eski nüsha, Macar Akademisi'nin yazma koleksiyonları arasında bulunan Divân-ı Hikmet'dir ki, kayıtlara bakılırsa H.1124 (1712) tarihinde istinsah edilmiştir. Diğer bütün nüshalar, ekseriyetle, hep bundan sonra, on dokuzuncu yüzyılda yazılmışlardır.

Hoca Ahmed Yesevî 1166 yılında vefât etmiştir. Bu eski nüshanın istinsah tarihi olan 1712 yılına kadar arada yedi asırlık bir fâsıla vardır. Bu kadar zaman içinde, bir Divân-ı Hikmet'e raslamıyoruz da, sonra birden bire ortaya pek çok Divân-ı Hikmet nüshası çıkıyor. Bu, şaşılacak bir şey değil midir? Bunun bence bir tek açıklaması vardır. O da; bu eser, son asırlarda kaleme alınmıştır.

Ayrıca, Nesimî gibi, Hoca Ahmed'den çok sonra yaşamış şahsiyetlerin isimlerinin, bu şiirlerde geçmesi de, bu eserin, sonradan yazılmış olduğunu isbat edecek delillerdendir.

*Nesimî dik can acığın tartmak kirek
Seherlerde kopup tâ'at kalgum kilür*

"Nesimî gibi, can acısını çekmek gerektir. Seher vakitleri ayağa kalkıp ibâdet etmem içimden gelir."

Bilindiği gibi Nesimî, 15.asrın başlarında öldürülmüştü. 15.asrın başlarında öldürülen Nesimî ile 12.asırda yaşamış Ahmed Yesevî arasında çok zaman farkı vardır. Hoca Ahmed'in ondan söz etmesi imkânsızdır.

Başka bir Hikmet'te de yine Nesimî'nin adı geçmektedir:

*Mihr ü vefâ biri-birinden azdı
Behlûl baykuşlayın viranda gezdi
Seyyid Nesimî'yi zâhidler yüzdü
Incinmedi Hak'dan gelen cefâya*

"Sevgi ve vefâ birbirinden saptı, uzaklaştı, Behlûl-i Dâna, baykuş gibi virânelerde dolaştı. Kuru sofular, Nesimî'nin derisini yüzdüler de O, Hak'tan gelen bu cefâdan dolayı incinmedi."

Bütün bunlar gösteriyor ki, Divân-ı Hikmet'i, şimdilik ismini bilemediğimiz bir Yesevî hizmetçisi kaleme almış olmalıdır. Büyük bir ihtimâlle bir icâzetli menâkıbcı, bir destancı, bir kıssa-hân, Ahmed Yesevî'nin efsânevî hayâtını, menkabelerini, dînî-tasavvufî düşüncelerini, görüşlerini, telkinlerini, onun dilinden nakl ederek, bu eseri vücûda getirmiştir. Muhtemelen bu nakletmeler, nesiller boyu şifâhî olarak, ağızdan ağıza devam ederken, son asırlarda yazıya geçirilmiş olmalıdır. Kırgızlar arasında Manasçıların, Azerbâycan ve Anadolu'da, Hazret-i Ali, Hazret-i Hamza, Seyyid Battal Gâzi, Köroğlu, Âşık Kerem ve Âşık Garîb destan ve hikayelerini, sazlarla söyleyen, onların isim ve mahlaslarıyla şiirler terennüm eden ve kendi devirlerinde bilindikleri hâlde, bugün bize meçhul kalan âşıkların, destancıların, meddahların yaptıkları gibi... Nitekim, 16. asırda Hoca Ahmed Yesevî'nin Menâkıb'ını yazıya geçiren Hazîn, üstadı bulunan Seyyid Mansûr Kaşık-tıraş'tan, menâkıb-ı evliyâ tahrîrine icâzet almış bir menâkıbcı idi ⁽⁵⁾. Divân-ı Hikmet'in de bir menâkıb-nâme olabileceği hakkında Köprülü'nün sağlıklı düşünmesine mâni olmuş husûslardan birisi, belki de onun doğrudan doğruya Ahmed Yesevî'nin dilinden anlattılması keyfiyeti olmuştur. Halbuki bir vak'ayı, kendi kahramanının ağzından birinci şahıs olarak anlatmak, çok eski bir Türk geleneğidir. Nasıl ki, Orhun Kitâbelerinde de hâl böyledir. Bilge Kağan orada, kendi kitâbesinde, birinci şahıs olarak konuşur.

Divân-ı Hikmet'in, Hoca Ahmed Yesevî'nin, manzum bir Menâkıb-nâmesi olduğunu isbat etmek husûsunda birkaç noktaya daha dokunmak istiyorum:

Eserde, başından sonuna kadar bir kıssa-hân, bir râvî uslûbu vardır:
İlk hikmet besmeleyle başlıyor;

*Bismillâh dip beyân eyley hikmet aytıp
Tâliblerge dürr ü güher saçdım muna*

"Bismillâh diyerek, hikmet söyleyip beyân ediyorum. İşte böylece, isteklilere inci saçtım."

Başka bir hikmette de şunları okuyoruz:

Hikâyetde biling mundag kiltürdüler

"Bilin ki hikâyede şöyle getirdiler (anlattular, rivâyet ettiler)"

Kıssa-hânlar, meddâhlar da hikâyelerine böyle başlamazlar mı? *Râviyân-ı ahbâr, nâkılân-ı âsâr ve muhaddisân-ı rûzigâr, söyle rivâyet ve böyle hikâyet ederler ki...* gibi.

Baba Maçın'ın hikâyesinden ibâret olan bu hikmet, şu, dörtlükle sona eriyor:

*Yâd ütelük Kul Hac Ahmed evliyânı
Müridleri Baba Mâçin ol Sultanı
Kollagay mu âsî Yusuf Beyzâvî'ni
Nazm eyledim bu hikâyet biling dostlar*

"Evliya Kul Hoca Ahmed'i ve müridleri o Baba Mâçin Sultan'ı hatırlayalım, (O) âsî Yusuf Beyzâvî'yi kolluyor mu? Dostlar, bilin ki bu hikayeyi, (ben) nazım hâline getirdim."

Bu mısralar, açıkça gösteriyor ki, bu sözler, Ahmed Yesevî'nin sözleri olamaz. Olsa olsa, onun menâkıbını nakl eden ve adı bizce bilinmeyen bir menâkıbçıya âit olabilir.

Bana öyle geliyor ki, bu mechul menâkıbçı, daha önce başka bir menâkıb-nâme daha yazmıştır. Ahmed Yesevî'ye tahsis edilen bu cilt, yâni Divân-ı Hikmet, ikinci defter, ikinci cilttir:

*Riyâzetni katıg tartıp kanlar yutup
Min defter-i sâni sözü'n açtım muna*

"Katı bir riyâzet çekerek, işte ikinci defter sözünü açtım (ikinci kitap sözüne başladım)"

Dikkatinizi çekmek isterim; bu *ikinci deftersözü*, Divân-ı Hikmet'in pek çok yerinde geçmektedir:

*Min defter-i sâni ayttım kani kulak
Kan yaş töküp yığlamaslar misl-i bulak gibi.*

"Ben ikinci kitabı söyledim, (dinleyen) kulak nerede? Pınar gibi kanlı yaş döküp ağlamazlar."

Divân-ı Hikmet'in, Hoca Ahmed Yesevî'nin bir Menâkıb-nâmesi hüviyetinde oluşunun başka bir delili de, onun, mütecânis ve tertibli bir şekilde, hep Hoca Ahmed Yesevî'nin menâkibelerini, telkinlerini, dinî ve ahlâkî görüşlerini ihtivâ etmiş olmasıdır.

Biraz önce de işaret ettiğim gibi, Divân-ı Hikmet'in ilk manzûmesi, besmeleyle başlar. 25 dörtlükten ibâret bulunan bu hikmette, gariplere, fakirlere ve yetimlere acımak gerektiğinden bahsedilir ve 63 yaşın gâfletle geçtiği anlatılarak sonraki hikmet'e bir giriş yapılır.

İkinci hikmet'te de Hak (Peygamber Muhammed) Mustafâ, Mi'rac'da onun rûhunu gördüğü için, Ahmed Yesevî, 63 yaşına girdiğinde, kazdırdığı bir yer altı hücreğine çekelecektir. Burada, Elest meclisi, Hazret-i Muhammed'e, dört yüz sene sonra Ahmed Yesevî'nin ümmet olacağı müjdesinin verilmesi, Yesevî'nin ana rahmine düşüşü, doğu-

mu, bir yaşından on yaşına kadar ki durumu, yıl yıl ve Yesevî'nin dilinden anlatılır.

Bundan sonra gelen 5 hikmet, sırasıyla, Ahmed Yesevî'nin on bir yaşından yirmi bir yaşına kadar; yirmi iki yaşından otuz yaşına kadar; kırk bir yaşından elli yaşına kadar; elli bir yaşından altmış üç yaşına kadar olan efsânevî hayâtını ihtivâ etmektedir.

Bunlardan sonra gelen 12 dörtlükten oluşan Hikmet'te de, Ahmed Yesevî'nin, yer altında yaptırdığı çile-hâneye çekilişi dile getirilmektedir.

29 kıt'alık Hikmet'te ise, ashâbdan olan Arslan Baba'nın, Hazret-i Peygamber'in Ahmed Yesevî'ye vermesi için kendisine emânet ettiği ve damağında beş yüz sene saklı tuttuğu hurmayı, yedi yaşında bulunan küçük Ahmed'e getirip veriş hikâyeye edilmektedir.

Müteâkip Hikmet'lerden birinde, Ahmed Yesevî'nin meclisinde, kadın ve erkeğin bir arada bulunduğunu duyan ve buna mâni' olmak için Türkistan'a gelen Baba Mâçin'in mâcerası ve Yesevî'nin kerâmetleri beyân edilmektedir.

43 beyitlik, aruzla yazılmış bir Hikmet'te de, Hazret-i Muhammed'in ecdâdı, hayatı, Hazret-i Hadîce ile evlenmesi, yetimliği ve yüce hasletleri sayılmakta ve sonunda da Hazret-i Ali övülmektedir. Başka bir Hikmet'te yine Hazret-i Muhammed'in yüksek şahsiyeti, Rûm Kayseri ile karşılaşması dile getirilmektedir.

Daha sonra, Hazret-i Muhammed'in Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ali'nin övgülerine tahsis edilen Hikmet'ler gelmekte ve bunları, muhtevâsı münâcât olan Hikmet'ler ta'kip etmektedir.

62 beyitlik, aruz vezniyle yazılmış, mesnevî şeklindeki bir Hikmet'te ise, bu hikmetlerin faydası, mü'minlere lüzümü açıklanmakta ve bu hikmetler baştan sona kadar övülmektedir. Bir fikir verebilmek için, bu manzûmeden birkaç beyti burada nakl ediyorum:

*Garib Ahmed sözü hergiz karımas
Eger yir astığa kirse çürimes*

*Okuganga kılurmin anda şefkat
Kiyâmet künide kılğum şefâ'at*

*Mini hikmetlerim kân-ı Hadis'dür
Kişi bûy itmese bilgil habisdür*

*Mini hikmetlerim fermân-ı Sübhân
Okup uksan heme ma'nî-i Kur'ân*

*Mini hikmetlerim kand ü 'aseldür
Heme sözler içinde bî-bedeldür*

"Garib Ahmed'in sözü, asla eskimez. (Bu sözler) eğer yer altına girse, çürümez. Okuyana, Kiyâmet'te şefkat gösterir, şefâ'at ederim. Benim hikmetlerim hadîs ma'deni-

dir. Onu koklamayan (ondan istifâde etmeyen) kişi habistir. Benim hikmetlerim, her türlü kusurdan münezzehe bulunan Allah'ın emridir. Onları, okuyup anlarsan, Kur'an'ın mânâsıdır. Benim hikmetlerim, şekerdir, baldır. Bütün sözler içinde eşsizdir."

Divân-ı Hikmet'te, bunların yanında, şeri'at ve tarikatla alâkalı aşk, gurbet, seher vakti, nâle, feryâd, nefsi öldürme, zikir, tevbe, gafletten uyanma, ölüm, oruç, namaz, âşık, ârif, muhabbet, Elest şarâbı, zâhir, bâtın, mâsivâ, tarikat, ma'rifet, hakikat ve derişlik gibi temâlara da yer verilmiştir. Hemen hemen her Hikmet'te, tek bir mevzu' veyâ birbiriyle alâkalı birkaç mevzu işlenmiştir. Bu sebeple, her hikmet, yek-âhenktir, denilebilir.

Bu kısa açıklamalar gösteriyor ki, Divân-ı Hikmet, sanıldığı gibi, dağınık bir şiirler mecmu'ası değildir. Aksine, oldukça muntazam ve mantıkî olarak sıralanmış, birbirine bağlı ve bir bütünlük arz eden şiirlerin oluşturduğu manzum bir Hoca Ahmed Yesevî Menâkıb-nâmesi'dir. Aksi düşünülemez. Çünkü, bir velî, müridlerini irşâd etmek için şiirler yazacak ve fakat muntazam bir şekilde sâdece kendi menâkıbından söz edecek. Bu olur mu? Böyle bir davranış, Hoca Ahmed Yesevî'nin mevki' ve şahsiyetine uygun düşer mi?

Esâsen dikkat edilecek olursa, görülecektir ki, Hoca Ahmed Yesevî'nin menâkıbını nakleden kaynaklar, bu Divân-ı Hikmet'in anlatuklarından daha fazla birşey söylemişlerdir. Başka bir deyişle, kaynaklar, Ahmed Yesevî'nin menkabe ve kerâmetlerinden bahs ederken ne söylemişlerse, onların hepsi, bu Divân-ı Hikmet'te mevcuttur. Şu hâlde, Divân-ı Hikmet'in, aslında bir menâkıb-nâme olduğuna, bundan daha güçlü bir delil yoktur.

Son olarak sözlerime şunları eklemek istiyorum:

"Divân-ı Hikmet" in Hoca Ahmed Yesevî Menâkıb-nâmesi olması,

1. Hoca Ahmed Yesevî'nin günümüze kadar gelen yüksek ma'nevî değerini, zerre kadar değıştirmez.

2. Onun, kendi akîdesini yaymak için *Hikmet* adı altında şiirler yazmış olduğu iddialarına da karşı değildir.

3. Hele, bazı kimselerin, *Ahmed Yesevî'yi çocuklarımıza okutmayalım mı? Onun, insânî, dinî, ahlâkî yüce prensiplerini öğretmiyelim mi?* gibi sözlerle telaşlanmalarını gerektirecek bir durumu da ortaya çıkarmış olmamaktadır.

Divân-ı Hikmet, ister benim dediğim gibi, bir Hoca Ahmed Yesevî Menâkıb-nâmesi olsun, isterse merhum Hocamız Prof.Dr.Fuad Köprülü'nün yazdığı gibi, muhtelif Yesevî dervişlerine âit manzûmeler mecmûası bulunsun⁽⁶⁾; ne değışmiş olacaktır? Her hâl ü kârda bugün elimizde bulunan Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî'nin kaleminde çıkmıştır.

Bütün bu gerçeklere rağmen, Divân-ı Hikmet'in, hâlâ Ahmed Yesevî'nin eseri olduğu iddiasını sürdürenlerin, önce Köprülü'nün, sonra benim delillerimizi çürütmeleri ve ilmî vesîkalarla, bunu isbât etmeleri lâzımdır.

Saygılarımla...

Dipnotlar

1. *Fuad Köprülü, Ahmed Yesevî maddesi, İslâm Ansiklopedisi, C.I, s.213, İstanbul 1965.*
2. *a.g.e., s.214.*
3. *a.g.e., s.214.*
4. *a.g.e., s.213.*
5. *Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s.323.*
6. *Fuad Köprülü, Ahmed Yesevî maddesi, İslâm Ansiklopedisi, C.I., s.213, İstanbul 1965.*